

Teorie konvenční autobiografie

Jan Musil

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav české literatury a komparatistiky
me@janmusil.net

Kniha *Vyprávět sám sebe. Teorie autobiografie* Kláry Soukupové je prvním rozsáhlejším a uceleným vhladem do teorie tohoto žánru v české literární vědě a přináší jí ověřený základ doplněný o relativně inovativní přístup. K předmětu autorka zaujímá přísně filologický postoj rozšířený o teorii pozicionality a svůj přístup předvádí i v objemné praktické části. Koncepce je díky zúženému poli soudržná, ve směru, který vytyčuje, však potenciál bádání nevyčerpává, spíše jako by ho zastírala.

Autorka pojem autobiografičnosti upřesňuje na „autobiografii jako [...] autonomní a svébytný literární žánr“ (s. 9). Zajímá ji proces, při němž „skutečnost podléhá verbalizaci a literarizaci“ (s. 10). Opakovaně ve své práci zdůrazňuje, že se chce zabývat především rétorickou stránkou textů, nikoli naplněním jejich pravdivostního nároku, a chce na autobiografii uplatňovat literárněvědné nástroje, což ji opět vede k určitým hlediskům, která jsou takovými nástroji postižitelná. V první, teoretické části se autorka zabývá perspektivami, z nichž je možné žánr autobiografie nahlížet, a představuje teorii pozicionality, která jí má pomoci lépe zachytit performativní charakter analyzovaných textů. Ve druhé části se věnuje podrobné analýze tří děl, která „jasně přináležejí k žánru autobiografie“ (s. 51).

V teoretické části autorka výběrově rekapituluje relevantní teoretickou literaturu, z níž sestavuje vlastní pojetí teorie žánru. Ten spojuje s pamětí a zapojuje termín „figury vzpomínání“ Jana Assmanna, čímž upozorňuje na sousedství teorie autobiografie a paměťových studií. To se projevuje především úzkou provázaností paměti individuální a kolektivní a jejich vzájemným ovlivňováním. K podstatné otázce fikčnosti a faktičnosti v návaznosti na Doležela uvádí: „[J]sme přesvědčeni, že ne každá verbalizace a narativizace životní zkušenosti je fikcionalizací“ (s. 21). Tím se udržuje ve hře určitá míra požadované historické věrnosti. Od zásadní postavy teorie žánru Philippa Lejeuna přebírá autorka definici žánru, která kromě formálních znaků zahrnuje konvenční pakt mezi vypravěčem a čtenářem. Tento pakt je podložen tzv. signaturou, tedy shodou vlastního jména autora v paratextu a samotném textu autobiografie, a má jednak garantovat nefikčnost textu, již je v mnoha případech složité na celé ploše textu ověřovat, jednak proměnit způsob čtenářské recepce (srov. s. 25–27). Autobiografii pojímá autorka v návaznosti na konstruktivistickou tradici jako performativní proces a zdůrazňuje různé pozice autora-vypravěče v čase.

V části *Teorie pozicionality* předkládá autorka kritiku hermeneutické tradice (Dilthey, Misch), jejíž pojetí žánru stojí na představě koherentního subjektu, který se snaží sám sobě porozumět (s. 38–39), a uzavírá: „Koncepty sebe sama, předkládané v pamětech, nejsou nic jiného než verbální konstrukty, jež se proměňují v závislosti na konkrétní situaci“ (s. 39). Teorii pozicionality pak volí proto, že jí umožňuje zkoumat, jakým způsobem se autor-vypravěč situuje v rámci světa, který sám vytváří: „Přestože se literární díla svou textualizovanou podobou určitými znaky odlišují od každodenní komunikace, jsou nedílnou součástí sociální praxe a interakce ve světě“ (s. 43). Tento sebeobraz je — jak autorka ukazuje v praktické části — určován spíše typem zvolené zápletky a rétorickou výstavbou textu než historickými skutečnostmi. S těmi — nebo lépe řečeno s historickými dokumenty — je pak možné obraz srovnat a odhalit jeho rozpory. To však pro ni není při analýze autobiografie to nejdůležitější. Podle autorky bychom totiž „neměli zkoumat jen to, zda popisuje skutečnost pravdivě, či nepravdivě; důležitější je ptát se, proč byl ten který příběh vyprávěn právě takovým způsobem, jaký jeho autor zvolil, a čeho tím autor dosahuje“ (s. 47).

Spojení autobiografie s teorií pozicionality, již autorka staví proti „celostnímu“, ale v určitém smyslu volnějším přístupu hermeneutiky, představuje hned na první pohled hlavní přínos knihy. Teorie se zaměřuje na zachycení strategií, jimiž vypravěč společensky, eticky či politicky pozicuje své minulé já, čímž zároveň pozicuje své současné já. Jak se později ukazuje v praktické části, jedná se o přístup, který je k popisu autorské sebeprezentace velmi vhodný. Je tedy škoda, že se autorka pozicionalitě věnovala jen na necelých dvanácti stranách, což je menší rozsah, než který své studii *Positioning and Autobiography: Telling Your Life* dopřáli v knize zmínění Luk Van Langenhove a Rom Harré. Ti k předmětu přistupovali ze sociálně-psychologického, respektive sociologického hlediska. V literárněvědně zaměřené knize by se také dle mého názoru nabízelo čtenáře blíže seznámit s literárními zápletkami, tedy strukturami, které do velké míry určují organizaci faktů, a to i kdyby toto seznámení mělo navazovat na Małgorzatu Czermińską nebo Stefana Goldmanna, kteří se v knize také objevují. Stejně tak by bylo možné kapitolu otevřít směrem k filozofii identity nebo k psychologii. Proč například autorka vychází „z předpokladu, že vypravěč vždy usiluje o sympatie čtenáře“ (s. 47)? Je možné takové tvrzení doložit na konkrétních textech, nebo se jedná o nějakou vrozenou lidskou dispozici, která se projevuje ve veškeré naší komunikaci? A co když chceme někoho kritizovat, urazit, na někoho naplivat? Usilujeme pak stále jen o to, zalíbit se těm, kterých se to zrovna netýká?

Kdyby pozicionalita dostala v knize větší prostor, podtitul mohl znít například *Autobiografie a pozicionalita* (což by se blížilo názvu autorčiny disertační práce, z níž kniha vychází, jenž zněl *Autobiografie v kontextu teorie pozicionality*). Podtitul *Teorie autobiografie* je z marketingového hlediska pochopitelný (stačí letmý pohled do internetového vyhledávače), avšak poněkud zavádějící. Kapitoly věnované teorii autobiografie představují pouze malou část knihy a samotnou definici autobiografie přebírá autorka od Lejeuna v podstatě bez výhrad (případně s těmi, které vyslovil již on sám). Definice totiž odpovídá záměru těžiště celé knihy — podrobně popsat tři autobiografická „díla, která jasně přináležejí k žánru autobiografie, nijak nepochybňují referenční charakter textu, nezdůrazňují jeho konstruovanost a nepohrávají si s pravidly žánru“ (s. 51). Zajímavé také může být srovnání s citovanou knihou *Autobiographie* Martiny Wagner-Egelhaaf. Ta sice nepřináší teorii pozicionality (v návaznosti na teo-

rie performativů nicméně mluví o autobiografii jako formě jednání), zapojuje však gender, což může být pro teorii autobiografie obzvláště přínosné, protože to například umožňuje navrhovat vztah mezi vyprávěcími technikami a pozicemi, které jsou autorům a autorkám dány zvnějšku, nebo které si sami vytvářejí. Kniha německé vědkyně na konci přináší navíc nárys dějin autobiografie, který alespoň částečně objasňuje otázky, jež čistě synchronní a abstraktní pojetí vyvolává a nezodpovídá.

Tím se otevírá důležité tázání po vztahu textu a architektu, které již Lejeune řeší negací, když autobiografii vymezuje sousedními žánry, jako jsou memoáry, paměti, biografie, autobiografické romány a básně, deníky, portréty či eseje (s. 26). Autorka opakovaně zdůrazňuje důležitost žánrových konvencí a jakožto určující texty žánru zmiňuje autobiografie *Vyznání sv. Augustina* a *Jeana-Jacquesa Rousseaua a Z mého života. Báseň i pravda* Johanna Wolfganga Goetha (s. 30), avšak tyto konvence nesystematizuje a vlastně ani podrobněji nepojmenovává. Nejbližše se k teoretickému uchopení dostaneme o několik stran dále, kdy je zmíněno přejaté srovnání Goethovy autobiografie s bildungsrománem. Na konci jednotlivých analýz v praktické části však vysvítají kategorie, které by snad při dalším výzkumu mohly přinést plody v podobě figur, jež jednak jsou pro daný žánr typické, jednak je možné propojit je se žánry sousedními a souvisejícími. Heda Margoliová-Kovályová líčí v knize *Na vlastní kůži své mučednictví*, Ivan Klíma v autobiografii *Moje šílené století* konstruuje příběh svého prozření a Václav Černý v *Pamětech* polemizuje s kdečím. Bylo by možné tyto texty vztáhnout k žánrům, jako je legenda, zmíněný bildungsromán, respektive esej exemplifikovaná *Esejemi*, v nichž Montaigne konfrontuje — často velmi nevybíravě — nešvary své doby s dějinami řeckých a latinských historiků a postojů stoických filozofů? Takové paralely by mohly rétorická východiska jednotlivých autobiografií osvětlit čtenáři lépe než usvědčování z toho, že na tom a tom místě máme co do činění s žánrovým klišé, nebo pasáže, v nichž autorka předkládá banální interpretace banálních metafor a celý text zbytečně nastavuje. Jako například v této, v níž vysvětluje přirovnání estébáků ke mšicím: „Negativní konotace, které mšice a slimáci sugerují, mají u čtenáře v souvislosti s postavami, které jsou situovány mezi ‚oni‘, vyvolat odpor a tak implicitně odkazovat i k charakterovým vlastnostem tajných policistů“ (s. 139).

S ohledem na to, jaký důraz je kladen na literární stránku autobiografie, je překvapivé, jak málo pozornosti se dostává formální stránce textů. Autorka deklaruje, že se bude zabývat jen žánrově neproblematickými texty, čímž ospravedlňuje skutečnost, že se věnuje takřka výhradně obsahu, tedy tomu, co daný autor-vypravěč říká, případně zamlčuje, nebo stylu nejvýše na úrovni věty. I bez zapojení sociologických perspektiv literárních polí však literární věda považuje formální stránku díla za jeho významotvornou složku. Vypravěčská stylizace nevyužívá — slovy strukturalistů — pouze referenční funkci jazyka, ale i tu poetickou, a to je nasnadě tím spíše, čím více se autorka odklání od ryze pravdivostního čtení. Protože sama autorka fakticky vypravěče s autorem na základě autobiografického paktu ztotožňuje, není snad překroucením její myšlenky tvrdit, že i estetická stránka textu je součástí stylizace samotného autora.

Pokud text otevřeme sociologizujícímu čtení, mohli bychom dokonce říct, že formální výstavba textu představuje stěžejní součást autorské pozice. Při tom všem máme na paměti, že „literární díla [...] jsou nedílnou součástí sociální praxe a interakce ve světě“ (s. 43), což nás vede k tomu, že autor či autorka o sobě mohou chtít

vypovídat či hledat sympatie čtenářstva i tím, že zvolí nekonvenční způsoby psaní. Není totiž složité si představit, že autor či autorka chtějí psát (pravdivě) o svém životě, ale nechtějí se podílet na konvencích žánru, který má určitá ideologická a epistemologická východiska, ať už se týkají genderu, epochy nebo společenského postavení. Případně žánr zcela odmítnou kvůli tomu, že je například příliš individualistický a vede k tematizaci jedné relativně mocné osoby na úkor společenství, což ukazuje i zmíněný triumvirát významných mužů.

Předkládaná kniha představuje základní vhled do teorie autobiografie, který nám dlouho chyběl. Prozatím však upozaduje obecnější téma autobiografičnosti ve prospěch rozboru obsahu konvenčních textů a k textům esteticky náročnějším se nedokáže vyjádřit. To byl ale vlastně její záměr.

AD:

Klára Soukupová: *Vyprávět sám sebe. Teorie autobiografie*. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Praha 2021. 268 s.